

# Kitap Deęerlendirme

## İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ

Dr. Hasan Gümüőöđlu

Gümüőöđlu, Hasan, İslam Mezhepleri Tarihi, 10. Baskı, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2018, 448 Sayfa.

Alaeddin YALÇINKAYA\*



Günümüz İslam dünyası, büyük ölçüde terör örgütleri kaynaklı sorunlarla kuşatılmış durumdadır. Başta Afganistan ve Pakistan olmak üzere “Arap Baharı” sonrası birçok Orta Doęu ülkesinde siyasal ve sosyal yapı, bu örgütlerin faaliyetleri nedeniyle önemli ölçüde tahrip edilmiştir. Başta 11 Eylül saldırıları olmak üzere birçok batı ülkesinde zaman zaman yaşanan terör saldırıları aynı zamanda İslamofobinin güçlenmesine yol açmıştır.

Batılı ülkeler istihbarat örgütlerince bir şekilde oluşturulan, desteklenen, muhatap kabul edilen, en gelişmiş silahlarla takviye edilen bu örgütler, her fırsatta “Gerçek İslam’ı Yaşamak” türü sloganlarla ortaya çıkmışlardır. Lider veya yönetici kadroların ABD, İsrail, Avrupa ülkeleriyle bağlantıları artık gizlenmediği, sahadaki ilişkiler izlendiği halde bu tür oluşumların etkisinde kalan halk

\* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, alaeddinyalcinkaya@gmail.com

Gazi

Akademik Bakış

355

Cilt 13  
Sayı 26  
Yaz 2020

kitleleri veya cephedeki teröristler genellikle “Gerçek Müslüman” olduklarına inanmakta veya bu tür iddiaları savunmaktadır. El-Kaide, Taliban, Boko Haram, İŞİD vb. örgütlere katılanların önemli bir kısmı, “Gerçek İslam” adına terörist faaliyetlerde bulunurken bu kitlelerin en önemli özelliği, zaruri ölçülerde dahi İslam ilimlerinden ve tarihinden habersiz olmalarıdır.

Uluslararası ilişkiler uzmanı olarak her fırsatta, başta İlahiyatçılar olmak üzere din görevlilerinin bu alanda görevlerini yerine getirmediklerini, İslam inanç, amel ve tarihinin öğretilmesinde büyük eksiklik olduğunu, yetersiz ve yanlış eğitim sonucu cahil kitlelerin kolayca teröristleştirildiğini dile getirdim. Buna karşın Doç.Dr. Hasan Gümüşoğlu'nun bu çalışması sözkonusu eksikliği giderme konusunda önemli bir görevi yerine getirmektedir. “İslam Mezhepleri Tarihi”, kitap ve sünnet ışığında Asr-ı Saadet ve izleyen dönemlerde yaşananların çarpıtılmasıyla günümüz teröristlerinin kendilerine nasıl meşruiyet zemini oluşturduklarını ilmi delillerle ortaya koymaktadır.

Başta Şiiilik, Haricilik ve Mu'tezile olmak üzere râşit halifeler döneminden itibaren ortaya çıkan hilâfet tartışmalarının esası, daha çok o dönemleri yaşayan veya izleyicilerinin kalemlerinden, birincil kaynaklardan aktarılmaktadır. Bu bağlamda itikatta ve amelde mezheplerin oluşum sürecindeki ihtiyaçlar, tartışmalar ve sonuçlar da öncelikle bu dönem müçtehit, müfessir, muhaddis ve tarihçilerinin kaynaklarından özetlenmektedir.

Yazar, araştırmasında objektif ölçütlerle olabildiğince birincil kaynaklara dayanarak son derece tarafsız analizler sunduğu halde sahabenin tamamı için olduğu gibi örneğin Hz. Muaviye için de kullandığı hürmetli ifadelerle Ehl-i Sünnet mensubu kimliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda günümüz önde gelen siyaset bilimcilerinden Roskin'in analizlerinde objektif olmadığı eleştirilerine karşı verdiği cevabı önemli bulmaktayım: “Bazı eleştirilenler, ‘Ülkeler ve Kavramların’ değerler ve tenkitler içerdiğine dikkat çekmişlerdir. Bu benim amacımın bir parçasıdır zaten. Şu ikisi başbaşa gider: Değerlere sahip değilseniz kendisinin hareketle eleştireceğiniz bir temeliniz de yok demektir. Değerlerden arınmış bir eğitim, herhalde imkânsızdır. Eğer bu başarılısa değerlerden arınmış öğrenciler meydana getirecektir ki, sanıyorum, eğitim teşebbüsünün gayesi bu olmasa gerektir. Şayet bir kimse, bir şeyi zihniyle bilir, ama kalben bilmezse, o kimse o şeyi gerçekte hiç bilmiyor demektir.”<sup>1</sup>

Belirtmek gerekir ki yazar, İslâm Mezhepleri Tarihi'ni, Ehl-i Sünnet çizgisinde, başta mezhep imamları ve önde gelen müçtehitlerin eserleri çerçevesinde ele alırken farklı itikada sahip olan görüşleri de yine kendi kaynaklarından nakletmektedir. Bununla beraber yazar her bir bahiste ele aldığı inanç ve görüşleri, yerine göre tarihte veya günümüzde örneğin Şii, Mu'tezile, Harici veya Vehhabi çizgisindeki alimlerin, yazarların ifadelerine dayanarak sunmakta ve analiz etmektedir.

1 Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, çev.: Bahattin Seçilmişoğlu, 7. Baskı, Adres Yayınları, 2007, s. xxxii:

Birincil kaynaklar yanında oldukça zengin bir literatüre dayanan çalışma başta İngiltere olmak üzere sömürgeci dönemde İslam ülkelerine yönelik politikalarda E. Engelhard, A. Toynbee, B. Lewis, L. Massignon, W.S. Blunt, G. Fuller gibi oryantalistlerle İbn-i Haldun, Hoca Sadettin Efendi, Kâtip Çelebi, Ahmet Cevdet Paşa, Eyüp Sabri Paşa, Mustafa Sabri Efendi gibi alanın veya sahanın tartışılmaz uzmanlarının eserleri öncelikle tüketilmektedir. Bunların yanında E. Güngör, E.R. Fırlalı, Z. Kurşun, R. Öngören, M. Tunçay, S. Uludağ gibi yakın dönem veya günümüz araştırmacıların kaynakları da kullanmıştır.

Takdim kısmındaki (s.10-11) şu tespit terör ile İslam'ın bağdaşmayacağı açısından önemlidir: "Asırlardır Müslümanların büyük ekseriyeti tarafından kabul edilen Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin hakim olduğu coğrafyada Ehl-i Bidatin görüşleriyle mücadele genellikle ilmî usûller istikametinde olmuştur. Tarihte dinî hususlardaki ihtilafların siyâsî maksatlar için kullanılmasını ve bazı Ehl-i Bid'at fırkalarının uygulamalarını istisna edecek olursak, Müslümanlar arasında kendi görüşlerini kabul ettirmede 'şiddet' bir metot olarak kullanılmamıştır. Bu itibarla Müslümanlar arasında geçmiş devirlerde bazı çatışmalar vuku bulmakla beraber Avrupa'da olduğu gibi bir 'Mezhepler Savaşı'ndan bahsetmek kolay değildir... İnsanların 'Medeniyetler Savaşı' tezi ile meşgul edildikleri bir zamanda sömürgeci güçler, 'mezhepler çatışması'ndan medet ummaktadırlar. Bir taraftan farklı kimlikler, kültürel hayatın bir zenginliği kabul edilirken, diğer taraftan bu farklılıklar, savaşların ve huzursuzlukların kaynağı haline getirilerek, bundan faydalanmaya çalışılmaktadır. Aralarındaki inanç ve düşünce farklılıklarını kullanarak Müslümanları kendi içinde çatıştırıp zayıflatma, böylece imkanlarını sömürme planları yapılmaktadır."

Giriş bölümünde "Mezheplerin Teşekkülüne Tesir Eden Olaylar" özetlenmektedir. Bu bağlamda "Hz. Muhammed'in (s.a.v.) son günleri ve vefatı", "Kırtas Hadisesi", "Halifenin Kim Olacağı Meselesi" ve vefatının ertesinde yaşananlar ele alınmaktadır. "Sahabe Devri"nde ise öncelikle "Hilafet Meselesi" ile bu bağlamdaki tartışmalar, "Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi", "Hz. Ali'nin Hilafeti", "Cemel Vak'ası, Siffin Vak'ası, Tahkim Olayı, Hz. Ali'nin Şehit Edilmesi ve Sonuçları", daha sonra "Kerbela Olayı" ve arkasından gelen itikadi tartışmalar özetlenmektedir. Belirtmek gerekir ki bu başlıklar az çok mürekkep yalamış her araştırmacının ezbere bildiği konular olduğu halde birincil kaynaklara dayanarak yapılan değerlendirmeler, son derece aydınlatıcı, yanlış yorumları, özellikle şiddete ve nefrete yol açan görüşleri engelleyicidir. Şu tespit (s. 66) birçok konuyu aydınlatmaktadır: "Ayrıca sahâbe ve onların yolunu takip eden Müslümanları, dünyevî bir takım maksatlar için gerçekleri veya doğruları ifade etmemekle itham etmek, yeterli ve güvenilir bilgilere sahip olmadan onlar hakkında kötü bir takım hükümler vermek, ilmî ölçülerle bağdaşmaz." Bu hususun öncelikle Hz. Ali hakkındaki gerçeklerin gizlendiği iddiaları ve Kur'ân ayetlerinin tartışmaya açılması gibi Şîî alimlerin görüşleri açısından da önemlidir.

Birinci Bölüm "İhtilafların Sebepleri ve Temel İstilahlar" başlığını taşımakta olup "İhtilaf ve Tefrikanın Sebepleri", "İtikâdî Mezheplere Ait İstilahlar" ve "İtikâdî Mezheplere Ait Temel Kaynaklar"dan oluşmaktadır. (S. 112) "Ehl-i Sünnet tabirini ilk kullananlardan birisi olan Hasan-ı Basri (110/728), önce-

Gazi

Akademik  
Bakış

357

Cilt 13  
Sayı 26  
Yaz 2020

ki Müslümanların sabırla sünnete tâbi olup, Ehl-i Bidatin yolundan gitmeme hususiyetlerine dikkat çekerek, devrindeki Müslümanların hayatları boyunca sünnete bağlı kalmalarını tavsiye etmiştir.” Buna karşın (s. 113) “Bidat, sahâbe ve tâbiîn devrinde bulunmayan, sünnete aykırı olarak yeni ortaya çıkan ve şer’î bir delilin gereği olmadan yapılan iş veya görüş manasına gelmektedir.”

İkinci Bölümde ise “İtikâdî Mezhepler” olarak Haricilik, Mürcie, Mu’tezile, Ehli Sünnet (Mâturidilik ve Eş’arilik), Şiâ, Nusayrılık, Dürzîlik, Bâbilik/Bahâilik, Yezidîlik ve Kâdiyânîlik alt başlıklarıyla her biri kapsamındaki kavramlar ve zaman içinde ortaya çıkan kolları ele alınmaktadır. İtikat ve ameli kusurlarına bakılmaksızın Müslüman olduğunu söyleyen “Ehl-i Kible”nin tekfir edilemeyeceği ve kanının helal olmadığı konusunda (s. 116): “.. Ehl-i Kible, tabiri Müslümanların büyük çoğunluğunu kuşatan bir ıstılah olmuştur. Zira Ehl-i Kiblenin tekfir edilmemesi esası Müslümanlar arasında genel kabul görmüştür. İmâm-ı Âzam, Hz. Ali’nin kendisi ile savaşılanları ‘mümin’ olarak isimlendirdiğini belirterek, Ehl-i Kiblenin tekfir edilmesini doğru bulmamıştır. Ahmed b. Hanbel, Ehl-i Kible’nin birisinin büyük günah işlemiş olsa bile cenaze namazının kılınıp dua edilmesi gerektiğini ifade ederek ona Müslüman muamelesi yapmıştır.” Bu kapsamda imamın uygulamalarıyla kitap ve sünnetteki kaynakları ayrıntılı olarak ilgili bahislerde verilmektedir. Buna karşı Hanbelî olduğunu iddia eden genellikle Vehhabilikle bağlantılı terör örgütlerinin kendileri gibi düşünmeyen Müslümanların kanlarını, mallarını, ırzlarını helal saymalarının İslamiyetteki yeri olmadığına dair başta kitap ve sünnet ile Râşit Hâlifelerin ve imamların görüşleriyle ilgili temel kaynaklar zikredilmektedir. Günümüzdeki terör örgütleriyle benzer mantıkla hareket eden Hariciler hakkında (s.132): “.. onların halef ve selefî tekfir edip kanlarını helal görüp, Allah’ın haram kıldığı hususları helal kabul etmekle ve ümmetin icmâına muhalefet etmeleri sebebiyle dinden çıktıklarını ifade etmiştir.”

Sünnilik ve Şiiliğin öğretilmesi konusundaki şu tespit son derece ilginçtir (254): “Bugün nüfusu bir buçuk milyarın üzerinde olan Sünnî İslam dünyasının Sünnîliği tam manasıyla öğretecek imkâna ve güce sahip bulunmaması ve Sünnî Müslümanların bu konudaki umursamazlıklarına mukabil, İran, Şiiliği devlet imkânlarıyla desteklemektedir. Şiîlerin, Sünnîlerle mücadele etmek için Sünnîliği bile bütün detaylarıyla incelediği dikkate alındığında Sünnîlerin kendi inançlarını yaymak bir tarafa korumada bile yetersiz kaldıkları söylenebilir.”

Vehhabilerin kendileri gibi inanmayanları tekfir ederek kanlarını helal saymaları günümüz terör örgütleri için de önemli bir emsal teşkil etmekte olup bu konuda (s.324): “Tarih içinde Sünnî-amelî mezhepler, genel manada birbirlerine müsamahalı yaklaşmışlar ve görüşlerini kabul ettirmek için şiddeti bir vasıta olarak kullanmamışlardır. Ehl-i Sünnet, Ehl-i Kibleyi küfre nispet etmekten kaçınmış, onların bidatlerini ve yanlışlarını göstermekle birlikte İslâm dairesi içerisinde tutmayı hedeflemiştir. Vehhâbîlerin kendilerinden olmayanları şirke ve küfre nispet etmeleri, görüşlerini zorla kabul ettirmeye çalışmaları ve geçersiz bahaneler ile Müslümanları öldürüp, mallarını yağmalamaları, İslâm tarihinde benzeri görülmemiş bir taassubun neticesidir. Bu itibarla Vehhâbîlerin cihadı, Ehl-i Küfre değil Ehl-i İslâma karşı olmuştur. Vehhâbîler, bir taraftan

Gazi

Akademik  
Bakış

358

Cilt 13  
Sayı 26  
Yaz 2020

Sünnî Müslüman komşu kabilelere cihad ilan ederek Osmanlıya karşı savaş açmış oluyor, diğer taraftan da, Kerbela baskınında olduğu gibi zındık kabul ettikleri Şiilerle savaşıyorlardı. Vehhâbîlerin bu cihadı ise en çok Suûdi ailesi ile Britanya'nın başını çektiği emperyalist güçlere yarıyordu.”

Üçüncü Bölüm Mezhep Özelliği Taşımayan Oluşum ve Hareketler” başlığını taşımakta olup “Alevîlik”, “Bektaşîlik”, “Selefilik” ve “Modernist/Reformist Hareketler” başlıklı alt bölümlerden oluşmaktadır. Özellikle Türkiye’de (s.354) “Aleviliğin bir din, mezhep veya tarikat olduğu konusunda en başta Alevilerin çok farklı söylemler içerisinde bulunmaları, Alevîlere karşı net bir tavrın izlenmesini zorlaştırmıştır.... Bazı Alevilerin özellikle yetmişli yıllardan sonra sahiplendikleri siyasî ve ideolojik fikirleri tamamen kabullenip, Alevî kimliklerini gün geçtikçe kaybetmeleri sözkonusu olabilir.” Alevî-Bektaşî, Vehhabî-Selefi gibi yakın kolların ortak ve farklı taraflarına ilgili bölümlerde temas edilmiştir. Bu bağlamda Aleviliğin Türkler dışında Araplar, Kürtler gibi başka etnik gruplardan mensubu olmasına karşın Bektaşîliğin sadece Türkiye ve Balkan coğrafyasında mensupları olduğu belirtilmektedir.

Vehhabî-Selefi-Modernist-Fundamentalist-Siyasal İslamcı benzer isimlerle zikredilen, günümüzde önemli ölçüde siyasileşen kesimlerle ilgili şu tespit aynı zamanda terör örgütlerinin fikrî temelleri konusuna ışık tutmaktadır (s.402): “Radikalinden muhafazakarına geniş yelpazede yer alan siyasal İslâmcılar ve modernistler şöyle bir çıkmazla karşılaşıyorlardı: Bu insanların kendileri çoğunlukla Batı’da aldıkları seküler bir eğitimin ürünüdürler ve hiçbir dinî otorite (ulemâ ve İslâmî literatür) kabul etmeden bizzat kendileri görüş ve yaklaşımlar ortaya koymaktadırlar. Bu durumda Protestan Reformasyonu’nda olduğu gibi her fert ‘kendisinin din adamı’ olmakta ve bu da şiddet ve hatta terörü meşrulaştırmaya hizmet etmektedir.”